

самая большая, самая основная и самая первая заслуга «КДК» состоит именно в этом. А вторая заслуга «Книги» состоит в том, что древность огузов Деде Коркута то есть древность Огузов, проживающих на территории Азербайджана, другими словами древность «КДК», самый весомый аргумент в пользу очень далекой истории проживания азербайджанцев, проживающих на этой территории» (1, 29).

Ввиду того, что эти вопросы являются очень важными проблемами для азербайджанской истории, нам стоит более подробно остановиться на них. Это ещё более важно для того, что в изложении этих вопросов имеются сложные, а иногда совсем нелогичные моменты. Если мы эпос «КДК» решительным образом считаем образцом азербайджанской литературы, если у нас нет ни малейшего сомнения в том что там повествуется об огузах, значит если азербайджанские Огузы являются нашими предками, прадедами, тогда почему в некоторых наших уважаемых книгах об Огузах говорится как о агрессорах завоевателях, так же как о пришельцах. Если мы сегодня свой родной язык, который достался нам как память веков, которого наши прадеды сохраняя, увековечили, затем если мы посчитаем языком, которого нам назвали насильно, которого мы будем считать языком пришельцев, агрессоров, оккупантов то с чего мы гордимся этим языком, почему мы его называем таким священным названием как «родной язык»?

В то время когда сильное религиозное давление ислама, не смогло изменив наш язык

арабизировать его, сильное художественное, эстетическое, духовное влияние богатой иранской литературы в течении сотен лет не смогло иранизировать наш язык, тогда как можно поверить тому что прошлые кочевники в течении короткого времени (X-XI века) смогли полностью изменить язык целого народа?

Основу азербайджанского языка составляет огузских язык. История проживания Огузов вместе с сельджуками не должна начинаться с X-XI веков когда они пришли в наши земли, а должна основываться на подтверждении их проживания здесь ещё в очень ранних периодах (1, 29-30).

Эпос «КДК» является самым древним величественным памятником нашего языка, созданного нашими великими прадедами на Азербайджанской земле, в условиях Кавказа, а также богатой, яркой и древней восточной нашего народа в истории. Эпос в течении нескольких веков и может быть тысячелетий формировался не сохранил свою первоначальную сущность, дух, язык, содержание и форму в том числе форму стихов» (2, 194).

1. Анар. Без вас обоих. Баку, Гянджлик, 1992, 592 стр.
2. Журнал «Азербайджан», 1985, № 11
3. Мир «Деде Коркута». Баку, Йени нешрляр еви», 1999.
4. Асад Джахангир. «Белый волос, черный волос». Баку, Нурлан, 2006, 173 стр.
5. Анар. Деде Коркут. Баку, Гянджлик, 1983, 168 стр.
6. Литература Коркута. Художественные произведения. Баку, Изд-во Ондер, 2004, 368 стр.
7. Азербайджан, 2000, 30 января
8. Анар. Мир это окно. Баку, Гянджлик, 1986, 536 стр.

А. М. Кәкенова

М. МАҒАУИННИҢ «МЕН» ҒҰМЫРБАЯНДЫҚ ХАМСАСЫ ТУРАЛЫ

XX ғасырдың алпысыншы-жетпісінші жылдары ұлттық әдебиетке рухани сілкініс ала келген, тегеурінді туындылары арқылы қазақ халқының ұлттық санасының серпілуіне сеп болған, шынайы ақиқатты астарлап айтып, шығармаларын ишараға құрған, ұлт мүддесін емеурінмен жеткізуге талпынған қаламгерлер шоғырының алдыңғы қатарында тұрған тұлғалардың бірі – М. Мағауин еді. Талант табиғатына тән дарындылықпен ұлтшылдық идеяны шығармаларына мансұқ еткен ұлт қаламгерінің

бірі әрі бірегейі де Мұхтар Мағауин болатын. М. Мағауин шығармашылығына қатысты айтылған, жазылған пікірлердің барлығы дерлік оның жазу нақышының болмысы бөлек, шығармаларындағы ой да айрықша дегенге саяды. Жоғары деңгейдегі зияткерлігі мен биік мәдениеті, ойшылдығы мен ұлтының ұлылығын ұлықтауда озық мәнерді ұлттық нақышпен әдіптеген бекзаттығы, рухының асқақтығы өзгеше жазу стилінің қалыптасуындағы маңызы зор қасиеттері екендігі анық.

Қазақ сөз өнерінің білгірі Ахмет Байтұрсынұлы өзінің «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде «Сөз жазатын адам әрі жазушы, әрі сыншы боларға керек. Сөздің шырайлы болуына ойдың шеберлігі керек. Ұнамды, орынды, дәмді болуына сыншылық керек. Мағыналы, маңызды болуына білім керек» дейді [1; 42-б.]. Қаламгер әрі зерттеуші ғалым М. Мағауиннің «Мен» романында бой көрсететін шығармашылық тұлғасында осы үш қасиет те тоғысқан. Аса білімдар жазушының дара дарыны мен оқыған жанды тәнті ететін талантына телегей-теңіз білімі қосылып, оның шығармашылық тұлғасының өзгелерден оқ бойы озық тұрғандығын аңдатады. Ұлтының тарихын тайға таңба басқандай етіп жазған туындыларынан батыс пен шығыс классиктерінің жазу техникасын жете меңгеріп, оны ұлттық үлгімен ұштастыра білген шеберлігін байқаймыз. Бұл сөзімізді әдебиетіміздің асқаралы алыбы Әбіш Кекілбаевтың мына бір пікірі дәлелдей түседі: «Мұхтар Мағауин саяси озбырлық, рухани әрі-сәрілік, кәсіби балаңдық жабыла қинап, дағдарыс тығырығына қамалған әдебиетіміздің одан әрі дамуына жаңа қарқын бітіруге тырысқан алпысыншы жылдардағы серпілісте айрықша көзге түсіп, сол қарқынын әлі күнге үдетпесе, бәсеңдетпей, жанқиярлық танытып келе жатқан кесек тұлғамыз» [2; 2-б.].

Көрнекті қаламгер М. Мағауиннің тәуелсіздік жылдары дүниеге келген өзгеше бағыттағы туындысы – «Мен» атты мемуарлық романы (1998). Қазақ сөз өнерінде айрықша өнер туындату өрнегімен ерекшеленген, озық туындылары қазақы рух пен тарихи таным тынысын ала келген қаламгердің бұл шығармасын жазудағы басты мақсаты – өткен өміріне көз жібере отырып, бүгінгі барымен бөлісу болатын.

М. Мағауиннің «Мен» атты мемуарлық романы «Шытырман» және «Қия жолдар» деп аталатын екі кітаптан тұрады. Мағауиннің өзі туындысында атап көрсеткеніндей, бұл шығармасы ғұмырбаяндық өмір көріністерін толық қамтитын дүние емес, тек жазушының қалам тартқан жылдарындағы көрген-білгенін, жазушының машақатын, жазған дүниелерін жарыққа шығара алмай қиналған, күйзелген кезеңін саралай келе, өзінің жүріп өткен жолы турасында оқырманымен ой бөлісуі еді. Ол туралы қаламгердің өзі: «... бұл – Оқырманмен де сырласу. Аңшы әңгіме айтпай ма, түлкіні былай соқтым, қасқырды былай аттым деп. Алғаны, атқаны рас, тек аздап әсірелеуі мүмкін. Біздікі әсіресіз шындық. Тілектес Оқырман көрсін, білсін, ал ниеті түзу талапкер бұлыңғырда

адаспай, құмартқан аңының ізіне бірден түссе дейміз...» дейді [3; 195-б.]. М. Мағауиннің «әсіресіз шындық» деп бағалауындағы бұл туындысынан жазушы өмірінің шынайы көріністерімен қатар кеңестік қоғам құрылымының ақиқаты да айқын көрінеді. Ес білгелі елінің жайын күйттеген, қазақ сөз өнерінде өзгелерден оқ бойы озық тұрған туындыларында ұлттық мүддені ешқашан ұмыт қалдырмай, басты ұстанымы еткен қаламгер осы шығармасы арқылы жүріп өткен жолына көз жіберіп, өз кезеңінде өзегіне өрт боп тиген өзекті мәселелерді қозғайды. Елінің тәуелсіздік алғанына мың да бір тәуба айта отырып, тәуелділіктің тар қамытынан кең тыныстай алмай, қылғынған кезеңдерін көз алдынан өткереді.

М. Мағауиннің «Мен» романы туралы қазақ әдебиетіндегі мемуарлық романдар туралы зерттеп жүрген ғалым әрі жазушы Н. Ақыш былай дейді: «Өзінің прозалық көркем туындыларына тән өзгешеліктер, стиль мен машық М. Мағауиннің «Мен» мемуарлық романында да үзіліп қалмай, ары қарай жалғасын тапқан. Содан жазушы шығармашылығымен жақсы таныс оқырман бірден-ақ Мұхтар Мағауин әлеміне енгенін байқайды. Одан арғы ой желісі, баяндау үрдісі қаламгердің өз стилін айқындайтын сөйлемдермен жалғасын табады» [4; 21-б.]. Жоғарыдағы зерттеуші сөзімен толықтай келісеміз, қаламгердің жазу стилін танытатын бұл еңбекте оның сөз туындату машығынан да бөлек мінез ерекшелігі, адами тұрпаты, шығармашылық тұлғасы ерекшелене түскен. Кеңестік кезеңдегі көп нәрсеге тыйым салынған тұстарда еш тартынбастан ұлтын ұлықтай білген, «жарыққа шығар-шықпасы белгісіз» екендігін ұғына, біле тұра, сол өз заманында жазылған туындылары мен жарық көрерде сан түрлі «шырғаланды» бастан өткерген өткір шығармаларын қалай өмірге әкелгені туралы толғаныс кітабын қаламгердің өзі «Шытырман» деп атапты. Бұл еңбектің не туралы болатындығын алғашқы беттегі қысқа ғана сөйлемдер айқындап береді: «Бастан өткен ғұмырдың көңілдегі суреті. Қаламға ілінген жазудың жүректегі жүгі. Тұтас ғұмыр емес, бедерлі белестер ғана» [5; 4-б.]. «Жазудың жүрекке түскен жүгін» жазушының мойымастан арқалауына сеп болған оның ел болашағына деген сенімі еді. Оның күшжігеріне қуат үстеген де осы сенім болатын: «Саған сол тар күндердің өзінде күш берген немене? Сенім болса керек. Өзіңді өте жақсы көретін едің. Мен жазбасам, қазақ әдебиеті тұралап қалады, мен күреспесем, ежелгі мұра біржола ұмытылады, атаның аруағын арқалап

жүрген – жалғыз өзім, алаштың мұратын келер ұрпаққа жеткізетін – Мен, Мен ғана, Мен болмасам, ұлысымның ырысы ортаяды, ұрпағымның көкірек-көзі ашылмайды, Мен, Мен... деп ойладың. Аз ба, көп пе, бар жасаған еңбегің – осы Сенімнің көрінісі» [6; 5-б.]. Ғұмырбаяндық хамсаның алғашқы беттерінің бірінде жазылған жоғарыдағы үзіндіден ұққанымыз – ел сенімін ақтауға ұмтылған ұланының өр рухының көрінісі еді. «Мен, мен едім, мен едім» деп жер қайысқан жаудың қабырғасын сөгіп, кеудесін соққан Махамбеттей ердің ұрпағы екендігін қаламгер жоғарыдағы сөздерімен ғана емес, батыл іс-қимылымен де дәлелдеген болатын. «Аласапырандай» тарихи танымы зор туындыны дүниеге әкеліп, 15 пен 18 ғасырлардың арасындағы орындары үңірейіп бос тұрған жыраулар поэзиясын, жыр жауһарларына толы асыл мұраны көп дүниенің арасынан аршып алып, халқының алдына жайып салған М. Мағауиннің шығармашылық тұлғасы жоғарыдағы секілді өршіл рухта танылып жатса, кеудемсоқтықтың, асып-тасығандықтың белгісі деп емес, ұлты үшін жасалған жан қиярлық ерлікпен теңдес еңбек ретінде бағаланбақ. Қаламгердің «Менін» алдыңғы қатарға шығаруы жалғыз Мағауинға ғана тән дүние емес, ғұмырбаяндық шығармалар мен күнделік тектес туындылардың біршамасында кездесетін жайт екендігін төмендегі орыс тіліндегі тұжырымнан көре аламыз: «Социально-психологической основой дневника в литературе 19 века становится утверждения «я» как бы первостепенной духовной ценности и верховного судьи окружающих. Дневник генетически связан с развитием индивидуализма как мировоззрения» [7; стр. 147].

Ғұмырбаяндық романдардағы шығармашылық тұлға мәселесін қарастырғанда, шығармашылық тұлғаның шынайы табиғаты мен шығармашылық үдеріс жайында нақтырақ білу қажет. Шығарма мазмұнында көрініс тауып жататын күрделі кейіпкерлер мінезі мен қайшылықты оқиғаларға қаламгердің өзі де белгілі бір дәрежеде қатысып отыратындығы белгілі. Бұлай дейтін себебіміз, шығармада түрлі деңгейде көрініс тауып жататын сан түрлі кейіпкерлердің бойынан жазушының тұлғасын, оның мінез көріністерін, өмір сүру, жазу-сызу қалыбының ұшқындарын байқап жататынымыз ақиқат. Шығарманы туындатуға себеп болған жайттар, бастапқы идеяның көркем образдарға айналуы, көркем шығарманы туындату үдерісі, шығарманы дүниеге әкелу барысындағы автордың елестету, сезіну, түйсіну, қиялдау, меңзеу

секілді психологиялық жай-күйі, оның дүниетанымы, шығармашылық көңіл ауаны, авторлық ұстанымы, т. б. – автордың шығармашылық тұлғасын айқындай түсуде маңызды рөл атқаратын мәселелер.

Қаламгердің шығармашылық тұлғасын шығармасындағы көркем мәтіннен бөліп қарау дұрыс емес. Шығармадағы кейіпкер бұл – автордың өзі, әсіресе мемуарлық шығармалардан мұны айқын байқауға болады. Көркем шығармадағы автордың шығармашылық тұлғасы оның нақты авторлық ұстанымын өзі туындатқан романында қаншалықты жүзеге асыруымен айқындала түспек.

Қаламгер шынайы өмірдің ақиқатын таныта білуде, жазушы өмірінің сан қырлы қалтарысын ашып көрсетуде күнделікке жүгінеді. Адамзаттың ішкі жан дүниесін, көңіл-күйін, жүрегінің түкпіріне жасырған сырын, құпия қалтарыстарын жан-жақты ашуға мүмкіндік беретін күнделікті мемуарлық шығарма туындатудағы басты тәсіл, негізгі құрал ретінде пайдалану – әлемдік әдебиетте кеңінен тараған дәстүр. Өткен өміріндегі өз басынан өткерген оқиғаларды нақпа-нақ сипаттап, дәлме-дәл суреттей білуде күнделікке ертеректе түртіліп қойылған жазбалардың атқаратын міндеті ерекше екендігін қаламгерлердің еңбектерінен байқай аламыз.

М. Мағауин күн сайын күнделік жазып отырмаған, оның бар жазғанын (күнделікке) жиып-тергенде бір дәптер де толмайды. Ол тек алдағы жазылар дүниесінің нобайын ғана қысқа ғана сөздермен сырты жұқа қара дермантин дәптерге тізіп отырған. Бұл тұрғыдан келгенде, он тоғызыншы ғасырда өмір сүрген орыс жазушысы Д. Григоровичтің болашақ шығармасына қажетті штрихтар мен детальдарды қысқа ғана етіп қойын кітапшасына тізіп отыруы секілді ұқсастықты байқауға болады. Енді сөзіміздің дәлелді бола түсуі үшін жазушының ғұмырнамалық хамсасындағы өз жазбаларына жүгінелік: «Сондай-ақ қойын дәптер жүргізу жайын да қабыл көрмедік. Әлдеқалай естіген сөз үзігі, ойға оралған келте суреттер мен жекелеген толғамдарды тіркеп жазып отыруды да құнттамадық. Мұның бәрі бар нәрсе, бірталай қаламгер қажетіне жұмсап, пайдаға асырып жүрген нәрсе. Әлдебір өмірлік деректерді, әсіресе, бұрынғы-соңғы тарихқа қатысты оқиғалардың мезгілі мен мәнісін белгілеп қойған теріс емес. Мен бұл жағын да оншалық ескермедім, өйткені әуел бастан бай кітапханам болды, өзіме қажетті тарихи деректердің барлығы да қол созым жерде тұр, алам да пайдалана берем» [8; 287-б.].

Дей тұрғанмен, күнделік дейміз бе, қойын дәптер қатарына жатқызамыз ба, әйтеуір, жазу-сызуға арналған бір дәптердің болғаны, жазушының қолында әлі күнге дейін сақтаулы тұрғаны рас. Оның «Алтын дәптер» аталып, таза шығармашылық жоспарларға арналғаны да ақиқат. Тағы да М. Мағауиннің өз сөзіне көңіл аударсақ, ол аталмыш романының 19-бетінде қандай мақсатта пайдаланылатын дәптер екендігін жазады: «Жобаның аты – «Алтын дәптер» еді. Яғни, жазу жазылған, жазу жазылатын дәптер. Алтын емес, кәдімгі тор көз, қарапайым қағаз. Әуел баста, мұқабдан кейінгі сыртқы бетіне «Шимайлар» деп жазылған екен. Яғни, ойға келген әртүрлі шығармалардың сұлбасын таңбалауға арналған. Уақыт оза келе әуелгі атауын тарта сызып, үстіне байыппен, қалың әріптермен «Алтын дәптер» деп жазыппын. Бұл дәптердің бүгінгі ғұмыр жасы отыз бес жыл болса керек. Студент кезде басталған. Бірінші беті «Сюжеттер – 1960 - 1961» деген тақырыппен ашылыпты. Ең соңғы таңба – «1996», 49-бетте. Яғни, мен әдебиетке алғаш рет нық қадам басқаннан бергі отыз жеті жыл бойы жазуға жобаланған, жазылған және жазылып үлгермеген барлық шығармалардың сұлбасы осында» [9; 19-б.].

Шығармашылықпен байланысты барлық ғұмырын, сол ғұмырында жазуға ниет еткен туындыларын жобамен «Алтын дәптерге» ерте бастан-ақ тізіп қойған, студенттік жылдардың өзінде болашаққа жоспар құрып, сол жоспардың ізімен ілгері жылжыған Мұхтар Мағауин шығармашылыққа арнаған әрбір сағатын текке өткізбеуге тырысқан. Күніне төрт-бес сағат уақытын жазуға арнап, сол мерзім көлемінде қаламының жүруіне кедергі келтіріп, көңілін бөлген жайттарға қынжылып отырған. Тіптен әрбір күніне есеп беріп отыратын күнделік дәптерді күн сайын жүргізіп отырмаса да, қай шығармасының қандай жеріне келгенде оқыстан туындап, кедергі болған жайттарды жадында мықтап сақтаған. Мәселен, осы аталмыш романында атап көрсеткеніндей, «Көк мұнардың» эпилогын жазып жатқан күні өзі ардақ тұтып, сыйлап жүретін жалғыз қайнағасы көлік апатынан қазаға ұшырағанда жазушының бір жарым айға үзілгенін, ал «Аласапыранның»

екінші кітабын жазып жатқанда, қаламгерлік жұмысындағы ең қарқынды, ең жемісті жылдарында әлі алпыс жасқа да толмаған анасының тосыннан өмірден өтіп, әлі аяқталып үлгермеген романының қырық екі күнге толастап қалғандығын жазады. Оқыстан келген өлімге ғана емес, о дүниелік болған жанның артын күтіп, көңіл айта келген ағайынын, жұртын жайғауға жұмсаған асыл уақытына, жазудан амалсыз қол үзуге тура келген кезеңдеріне қынжылады.

Мұхтар Мағауиннің сөз өнеріне деген адалдығы, жазушылықты ғана басты ұстаным еткендігі, күнделікті өмірдің күйбеңінен қаламының киесін жоғары қойып, төбесіне көтере қастер тұтқандығы өзге қаламгерлерді де тандандырары хақ.

М. Мағауиннің «Мен» романында жоспарға енген болашақ туындылардың «Алтын дәптерге» түскен сызбалары, олардың қаншалықты орындалғаны, әрбір жылдары жазылған дүниелерінің есебі, жазылмағандары туралы да сөз болады. Қаламгердің өзі де шығармасында жазып өткендей, «Мен» – жазушының балалық шағынан бастап сөз ететін ғұмырбаяндық дүние емес, қаламгер туындыларының ғұмырына арналған, олардың дүниеге келуі, жария болуы, басылып шығуындағы кездескен қиындықтарды жазуға баса назар аударылған. Басқаша айтқанда, жазушының шығармашылық зертханасынан молынан хабар беретін, қай шығармасының қандай жағдайда өмірге келгендігін, өзекті жарып шыққан туындыларының оқырманға жол тартқанға дейінгі қаламгердің басынан өткерген қуаныш-сүйініштерін дәйектейтін туынды. Әрбір шығармасына кіріспес бұрын Жаратқан иесіне сыйынып, сәтті қадам, толымды туынды тілейтін қаламгердің шығармашылық тұлғасының қалыптасып, толыса дами түсуін «Мен» романынан айқын байқауға болады.

1. Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Атамұра, 2003. - 208 б.

2. «Ана тілі», 2000 ж. №2

3, 5, 6, 8, 9. Мағауин М. Мен. Ғұмырбаяндық хамса. – Алматы, 1998, - 590 б.

4. Ақыш Н.Б. Қазақ мемуарлық романы. Филол. ғыл. докт. ғыл. дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. Авторефераты. – Алматы, 2009, - 38 б.

7. Лермонтовская энциклопедия, М., 1981 г.